

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ІНЖЕНЕРІВ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗМІН

2005р., Н.М. Козерацька

*аспірант кафедри психології і педагогіки
Національного технічного університету України
"Київський політехнічний інститут"*

У зв'язку з соціально-економічними трансформаціями в сучасній Україні змінам підлягають різні соціально-психологічні феномени на рівні особистості, міжособистісних стосунків, малих груп тощо. В соціально-психологічній структурі як особистості, так і соціальної групи, найважливіше місце займають ціннісні орієнтації. Ціннісні орієнтації є важливим компонентом структури особистості, в них ніби резюмується весь життєвий досвід, нагромаджений особистістю в індивідуально-конкретній ситуації. Специфіка ціннісних орієнтацій полягає в тому, що на відміну від усіх інших категорій, найбільш тісно пов'язана з поведінкою суб'єкта, керується цим процесом як усвідомленою дією. Надзвичайно актуально, щоб цінності кожного були узгоджені, скоординовані, співставлені з цінностями суспільства.

Ціннісні орієнтації виражають функціональні аспекти особистісного значення в процесі діяльності. В її основі лежить оцінка призначених суб'єктом значимих предметів, процесів і явищ для подальшої діяльності, що виготовляє їх з метою формування, уточнення ціннісних орієнтацій, направлених на реалізацію особистих інтересів та інтересів системи, в яку включена особистість.

У психологічній літературі ціннісні орієнтації характеризуються як постійністю, так і своєю змінюваністю, історичною і соціокультурною динамікою. Ціннісні орієнтації людей соціально детерміновані, але перш за все вони взаємопов'язані з економічними відносинами. Відомо, що коли відбуваються зміни у суспільстві, то ціннісні орієнтації особистості і різних соціальних груп теж трансформуються. Зміни ціннісних орієнтацій розглядаються як один із суттєвих показників соціально-психологічної динаміки у суспільстві, яке змінюється.

Вивчення ціннісних орієнтацій майбутніх інженерів має великий науковий і практичний інтерес, тому що саме на студентському віковому етапі відбувається особистісне самовираження в різних життєвоважливих сферах: навчанні, майбутній професійній діяльності, культурі, політиці тощо. Студентський вік – це період формування системи ідеалів, цінностей і орієнтацій у житті. Ця система ще не досить чітка і здатна змінюватися. Тому особливо цікаво дослідження зміни ціннісних орієнтацій студентів-інженерів в

умовах ціннісно-нормативної невизначеності і соціально-економічної нестабільності. З таких позицій підготовки майбутніх спеціалістів ми вважаємо за важливе конкретизувати вікові особливості студентства і їхнього професійного становлення.

Студентський вік представляє особливий період у житті людини насамперед тому, що „за загальним змістом і за основними закономірностями вік від 18 до 25 років складає, скоріше, початкову ланку в ланцюзі зрілих віків, ніж заключне в ланцюзі періодів дитячого розвитку” [9].

Заслуга самої постановки проблеми студентства як особливої соціально-психологічної і вікової категорії належить психологічній школі Б.Г.Ананьєва. У дослідженнях самого Б.Г. Ананьєва, Н.В. Кузьміної, Ю.Н. Кулюткіна, А.А. Реана, Є.І. Степанової, а також у роботах П.А. Просецького, Є.М. Нікіреєва, В.А. Сластьоніна та інших накопичений великий емпіричний матеріал спостережень, наводяться результати експериментів і теоретичних узагальнень з цієї проблеми. Дані цих численних досліджень дозволяють охарактеризувати студента як особливого суб'єкта навчальної і професійної діяльності з соціально-психологічної і психолого-педагогічної позицій [1; 2; 9].

Студенство – це особлива соціальна категорія, специфічна спільність людей, організовано об'єднаних інститутом вищого утворення. Історично ця соціально-професійна категорія склалася з часу виникнення перших університетів у XI – XII ст. Студенство включає людей, що систематично опановують знання і професійні уміння та займаються, як передбачається, старанною навчальною працею. Як соціальна група воно характеризується професійною спрямованістю, сформованістю стійкого відношення до майбутньої професії, і як наслідок, – правильності професійного вибору, адекватності і повноти уявлень студента про обрану професію. Останнє включає знання тих вимог, що висуває професія, і умов професійної діяльності. Результати досліджень свідчать про те, що рівень уявлення студента про професію (адекватне – неадекватне) безпосередньо співвідноситься з рівнем його ставлення до навчання: чим менше студент знає про професію, тим менш позитивним є його відношення до навчання [1; 2].

Студенство – центральний період становлення людини, особистості в цілому, прояву найрізноманітніших інтересів. Це час встановлення спортивних рекордів, художніх, технічних і наукових досягнень, інтенсивної й активної соціалізації людини як майбутнього „діяча”, професіонала, що враховується викладачем у змісті, проблематиці і прийомах організації навчальної діяльності і педагогічного спілкування у вузі.

Під час навчання у вузі формується міцна основа трудової, професійної діяльності. „Засвоєні в навчанні знання, уміння, навички виступають вже не як предмет навчальної діяльності, а як засіб діяльності професійної” [2]. Однак

результати опитувань показують, що в технічних вузах у половини студентів немає мотиву інтересу до професії при виборі вузу. Більше третини студентів не впевнені в правильності вибори чи негативно відносяться до майбутньої професії.

Одним із факторів, що впливають на прийняття нової соціальної ролі – ролі студента, є вибір майбутньої професії і конкретного навчального закладу. Професійний вибір багато в чому залежить від рівня уявлень абітурієнтів про професію. Такі уявлення містять у собі знання тих вимог, що пред'являє майбутня діяльність, їхню диференціацію (звичайно виділяють три рівні знань: абсолютно необхідні, відносно необхідні і бажані) і знання про умови професійної діяльності [4].

Як соціальна група студентство характеризується професійною спрямованістю і сформованістю ставлення до майбутньої професії. Хоча за ступенем сформованості воно може бути досить різнобічним. Крім того, навіть у межах індивідуальної історії формування такого ставлення може спостерігатися помітна динаміка. Звичайно, на першому курсі найчастіше спостерігаються зрушення в настрої студентів при оцінці вузівського режиму, системи викладання, окремих викладачів тощо, від захопленого до скептичного. На другому та третьому курсах у багатьох виникає сумнів у правильності вибору професії, спеціальності, вузу. І хоча до кінця третього курсу студенти, як правило, остаточно самовизначаються, частина з них приймає рішення дозвучитися у ВНЗ, але уникнути в майбутньому роботи зі спеціальності. За даними Лисовського, менше третини старшокурсників вважають, що їхня майбутня професія цілком відповідає їх основним схильностям та інтересам. І як вже згадувалося раніше, за даними інших досліджень (Б.Г. Ананьєв та інші) все ж таки залишається частина студентів, яка не впевнена в правильності свого вибору чи негативно відносяться до своєї майбутньої професії.

Факт навчання у вищому навчальному закладі, з одного боку, пред'являє до тих хто навчається вимоги рольової відповідності і змушує їх відповідати визначеним соціальним і психологічним нормам, будувати свою поведінку з урахуванням очікувань дорослої самостійності, відповідальності, сумлінності, тобто всіх ознак дорослості. Усвідомлення себе студентом, соціально-рольова ідентичність впливають на особистість що навчається, відрізняють його від однолітків, що не відносяться до соціальної категорії студентства (наприклад, які працюють чи проходять військову службу). З іншого боку, особистісні зміни, що виникають у зв'язку з новою соціальною роллю, обумовлені ще й особливостями протікання самої навчальної діяльності у вищій школі. У процесі навчання у вищому навчальному закладі, на відміну від шкільного утворення, де одержують знання, вони стають, крім цього, засобом професійної діяльності.

Ця діяльність, основна мета якої – професійна підготовка, у свою чергу, також істотно впливає на світогляд, мотиваційно-ціннісну сферу, пізнавальні процеси, спрямованість, характер спілкування та інші особистісні особливості тих, хто нею займається, тобто студентів.

Психологія професійного утворення являє собою інтегративну область, що спирається на знання загальної та вікової психології, психології праці, соціології та педагогіки. Будучи галуззю педагогічної психології, вона вивчає психологічні механізми навчання і виховання в системі професійного утворення, механізм оволодіння професією, під якою розуміється вид трудової діяльності, що вимагає певної підготовки, виступаючої звичайно як джерело існування. Професійна (спеціальна) освіта може бути отримана в професійно-технічних, середніх та вищих освітніх установах, а також у процесі курсової підготовки у післявузівських утвореннях.

Важливим психологічним моментом, що визначає успіх професійного утворення, є „своєрідна готовність” (емоційна, мотиваційна тощо) до придбання тієї чи іншої професії. Вибір її, здійснюваний людиною в результаті аналізу наявних потреб і внутрішніх ресурсів і шляхом співвіднесення їх з вимогами професії, є основою його самоствердження у суспільстві, одним з головних життєвих рішень. У психологічному аспекті вибір діяльності представлений двома аспектами: з одного боку, суб'єктом (тим, хто вибирає), а з іншого боку – об'єктом (тим, що вибирають). Володіючи безліччю характеристик, і суб'єкт і об'єкт визначають неоднозначність вибору професії, що являє собою не одномоментний акт, а процес, що складається з ряду етапів, тривалість яких залежить від зовнішніх умов і індивідуальних особливостей суб'єкта вибору.

У психологічній літературі існують різноманітні підходи до визначення психологічних факторів ухвалення рішення про вибір професії. Е.А. Клімов виділяє вісім основних факторів: 1) позиція старших, родини; 2) позиція однолітків; 3) позиція шкільного педагогічного колективу; 4) особистісні професійні і життєві плани; 5) здібності і їх прояви; 6) домагання на суспільне виховання; 7) інформованість про ту чи іншу професійну діяльність; 8) схильності [10].

У загальному вигляді фактори можуть бути представлені двома групами – суб'єктивними і об'єктивними. До суб'єктивного відносять: інтереси (пізнавальний, інтерес до професії, схильності); здатності (як психологічні механізми, необхідні для визначеного виду діяльності); темперамент, характер. У цій групі здатності займають особливе місце, тому що для успішної реалізації в багатьох професіях необхідний високий рівень загальних чи спеціальних здібностей (інтелектуальних, рухових, музичних тощо). Група об'єктивних факторів містить у собі: рівень підготовки успішності (стан здоров'я, інформованість про світ професій) [10].

Виділяють також соціальні характеристики, що впливають на професійний вибір: соціальне оточення, освітній рівень батьків, сімейні традиції тощо.

Як приклад психологічних теорій професійного самовизначення розглянемо типологічну теорію професійного вибору Дж. Холланда, що з'явилася в 1970-і роки. Основне положення цієї теорії полягає в тому, що професійний вибір обумовлюється типом особистості. Визначаючи особистісний тип як продукт взаємодії культурних і особистісних факторів, соціального оточення і спадковості, Дж.Холланд виділив шість типів особистості і описав напрями професійного вибору кожного.

- 1) *Реалістичний*: чесний, відкритий, мужній, матеріаліст, наполегливий, практичний, ощадливий. Основні життєві цінності: конкретні речі, гроші, сила, статус. Професійні переваги: надає перевагу чітким, наказовим по характеру роботам, які пов'язані із систематичною маніпуляцією, що вимагають моторних звичок, спритності, конкретності. Уникає видів діяльності, що передбачають соціальні контакти. Найчастіше зустрічаються такі типи професій, як сільське господарство (агроном, тваринник, садівник), механіка та техніка.
- 2) *Дослідницький (інтелектуальний)*: аналітик, обережний, критичний, інтелектуальний, інтроверт, методичний, раціональний, незалежний, точний, невибагливий, зацікавлений. Основні життєві цінності: наука. Віддає перевагу дослідницьким професіям і ситуаціям, які пов'язані із систематичними спостереженнями, творчими дослідженнями біологічних, фізичних, культурних феноменів для контролю і розуміння цих феноменів. Уникає підприємницьких видів діяльності.
- 3) *Соціальний*: лідер, товариський, дружелюбний, відповідальний. Основні життєві цінності – соціальні і етичні. Віддає перевагу діяльності, яка пов'язана з впливом на інших людей (інформувати, учити, розвивати, лікувати). Орієнтований на іншу людину і процес спілкування. Вирішуючи проблеми, спирається на емоції і почуття. Можливі професії – педагогіка, практична психологія, соціальне забезпечення.
- 4) *Артистичний*: емоційний, з багатою уявою, імпульсивний, непрактичний, оригінальний, гнучкий, незалежний у прийнятті рішень, виражені вербальні здібності. Основні життєві цінності – естетичні якості. Віддає перевагу вільним, несистематизованим творчим видам діяльності – музика, живопис, літературна творчість. Уникає систематизованих, точних видів діяльності, бізнесу, клерківських занять. Надає перевагу мистецтву, живопису, музиці, драматургії.

- 5) *Підприємницький*: схильний до ризику, енергійний, владний, амбіційний, товариський, імпульсивний, оптимістичний, гедоністичний. Основні життєві цінності – політичні й економічні досягнення. Віддає перевагу видам діяльності, що дозволяють маніпулювати іншими людьми, що пов'язані з керівництвом, статусом і владою. Уникає монотонної розумової роботи і ручної праці. У професійному виборі віддають перевагу усім видам підприємництва.
- 6) *Конвенціональний*: конформний, сумлінний, стриманий, практичний, акуратний, слухняний, негнучкий, умілий. Основні життєві цінності: економічні досягнення. Віддає перевагу чітко структурованим видам діяльності з розпорядженнями й інструкціями. Не прагне до лідерства, уникає творчих завдань. Надає перевагу бухгалтерії, економіці, статистиці, банківській службі, програмуванню.

Відповідно до особистісних типів Дж. Холланд виділив шість типів моделей оточення. Стверджуючи, що особистісне поведіння детерміновано взаємодією між особистістю й особливістю оточення, він припустив, що професійна задоволеність, рівень досягнень і стабільність залежить від погодженості між типом особистості і типом оточення.

Чим більше різниця між особистісним типом і типом середовища, тим у більшому ступені незадоволеними, дискомфортними і деструктивними стають взаємини „особистість – середовище”. Ця невідповідність вирішується пошуком нового більш відповідального професійного середовища чи зміною середовища.

Таким чином, складання психологічного портрета студента як суб'єкта навчальної діяльності в загальному вигляді будується на основі аналізу щонайменше двох груп особливостей, характерних для людей, що навчаються у вищих навчальних закладах – вікових і соціально-рольових.

Отже, у 1980-90 роки напрям у дослідженнях студентського віку змінюється. Все рідше зустрічається підхід до юнацтва як до конформуючої іншим поколінням вікової групи, згасає інтерес до акселерації та її наслідків. З'являється значна кількість психологічних і соціологічних досліджень юнацтва, предметом розгляду яких є формування самобутньої молодіжної культури вже не з позиції „батьків”, а як групи „рівних”, які відіграють у суспільстві необхідну і неповторну роль. Інтерес до конфлікту поколінь змінюється інтересом до конфлікту між сімейною системою, до якої відносить себе юнак чи дівчина як інститутом соціології, та суспільством в цілому, при входженні в яке молода людина відчуває невпевненість, самотність, труднощі орієнтації в соціальних ситуаціях.

Підготувати високоосвічену особистість, яка має стійкі ціннісні характеристики, майстра своєї справи треба за рахунок безперервного

процесу освіти та професійного вдосконалення, прискорення інформатизації освіти, її модернізації та методів і технологій, збережених, накопичених досягнень у фундаментальній та спеціальній підготовці, що притаманні системі освіти України, переходу до відкритої освіти тощо. Треба, перш за все, вирішити проблему підготовки людини-фахівця, яка б могла бути конкурентноспроможною як на вітчизняному, так і на загальносвітовому ринку праці. Вирішення цього питання відповідає сучасним ціннісним орієнтаціям молоді, тому можна припустити, що кроки в напрямку підготовки такого фахівця за рахунок відповідної мотивації навчання будуть плідними. З метою більш адекватного та своєчасного реагування системи освіти на зміни мотиваційних чинників навчання студентство потребує спеціальних психолого-педагогічних, соціальних досліджень, взаємозв'язок мотивації та ціннісних орієнтацій, становлення особистості та професійного зростання студентської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славська К.А. Стратегія життя. – М.: Мысль, 1991. – 58 с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. - Л.: Лениздат, 1968. – 308 с.
3. Балакірєва О., Дудар Н. Ціннісні орієнтації молодого покоління // Молодь у дзеркалі соціології / Заг.ред.О. Балакірєвої та О. Яременка. – К.: УІСД, 2001. – 47 с.
4. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
5. Борис І. Мотиваційна сфера як проблемний чинник поведінки. Психологія і суспільство. – Тернопіль: Інститут експериментальних систем освіти, 2002. – № 2. – 57 с.
6. Дробницький А.Г. Некоторые аспекты проблемы ценностей. Проблема ценностей в философии. – М.: Наука, 1989. – 20 с.
7. Климов Е.А. Психолого-педагогические проблемы профессиональной консультации. – М.: Знание, 1983. – 94 с.
8. Климов Е.А. Путь в профессию. – Л.: Лениздат, 1974. – 187 с.
9. Норев О. Гуманістичні ціннісні орієнтації // Рідна школа. – 1997. – № 11. – С. 25-27.
10. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді // 36-к наук. праць. – К.: Вища школа, 2004. – 262 с.
11. Цінності освіти і виховання // Науково-метод. зб-к. – К.: Наукова думка, 1997. – 224 с.
12. Шадриков В.Д. Проблемы профессиональной деятельности. – М.: Наука, 1982. – 185 с.